

Alevtina Gongišť

Meist vepslastest ja mitte ainult

Venekeelse käsikirja tõlkinud
Madis Arukask

Tõlkija Madis Arukask
Toimetaja Andres Adamson
Kaanekujundus Kadi Pajupuu
Küljendus Marge Vaisma

Raamatu väljaandmist toetas Eesti Kultuurkapital

© Autor ja kirjastus Argo, 2025

Tõlge eesti keelde © Madis Arukask ja kirjastus Argo, 2025

Kõik õigused kaitstud

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9916-704-94-3 (köites)

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

Sisukord

Mida ma tahan öelda oma rahvale?	7
Alguses	11
Raudteejaamadest, portaalidest	49
Soome	58
Keeltest ja natuke rahvaste saatusest	67
Kõik algusest peale	95
Hamstri teekond	101
Mida siis teha?	113
Teine lahkumine	118
Mida on vepslaste kohta vaja teada, et olla kindel, et võite neid mõista?	129
Minu rahvas on palju vanem kui riik, mis on end meie maale sisse seadnud	131
Vepsa mees elab metsas	139
Teooriad	141
Kui tahad minna edasi, jää oma juurte juurde	153
Venelased Eestis	165
Niisiis	171

Mida ma tahan öelda oma rahvale?

KORD OLIN MA vepsa kultuuri päevadel Komi vabariigis. Minu juurde tuli naisajakirjanik, et esitada küsimusi.

- Kas Te teate, et vepslased on elanud kogu Põhjas, Äänisjärvest tänase Komimaa territooriumini? Teil oli oma riik, omad jumalad, oma elukorraldus. Kui slaavi hõimud Põhja tulid, sõlmisite te nendega sõjalis-poliitilise liidu. Lepingutes kokku lepitust ei peetud kinni. Sõjategevus teie maal kestis mitusada aastat. Selle tulemusena võttis osa elanikkonnast omaks vene keele, lasi end ristiusustada. Kuid oli ka teistsuguseid. Oli neid, kes ei olnud nõus oma jumalatest, oma veendumustest loobuma. Olles jäänud vaenlaste piiramisrõngasse, läksid nad surma massilise enesepõletamise läbi. Mida te arvate, kas need, kes tänapäeval peavad end vepslasteks, teavad seda? Kas alles jäänud vepslased on inimesed, kes säilitasid oma elu, kuid mitte au?

Mul on palju küsimusi igale inimesele, kelles on kasvõi piisake vepsa verd:

- miks on ta nõus endast mitte midagi teadma?
- miks on ta nõus oma rahvast mitte midagi teadma?
- miks on ta nõus sellega, et ta esivanemate keel on kadunud?

Hästi! Pole kadunud, kuid kadumas. Tema esivanemate keel areneb nagu embrüo katseklaasis, teaduste akadeemia ruumides ning elab vepsa sõnaraamatute lehekülgedel.

- miks on ta nõus sellega, mis tal on? Õigemini, mida tal ei ole?

- miks on ta nõus kuulama sõnu: „Vepslastel pole mingisugust kultuuri ning pole seal midagi, mida säilitada!“?

- kuidas ta selle teadmisega elab?

Ma olen oma rahva saatusest mõelnud niikaua, kuni ennast mäletan.

Nagu kõik teisedki, ei teadnud ma endast midagi. Näiteks seda, et vepslasi on ka Leningradi ning, enamgi veel, Vologda oblastis, sain ma teada alles täiskasvanuna.

Kuid juba kõige varasemas eas panin ma tähele, et sõna „vepslane“ kutsub esile piinavat valu.

Me oleme harjunud arvama, et inimene on mõistuspärane olend. Mõte, idee – see on evolutsiooni produkt. Tunne aga – midagi madalat. Tunnetega tuleb õppida hakkama saama.

Seepärast alistub inimene sageli oma mõtetele ja ignoreerib oma tundeid.

Ma olen jõudnud järeldusele, et rahvustunne – see on kõige võimsam kõigist, mida inimene võib tunda. Ta on inimesega kogu elu. See tunne või otsus seda ignoreerida määrab inimese elutee. Rahvusküsimus on valulik kõigi jaoks.

Proovige vene inimesele öelda, et venelased on okupandid ja et vene kultuuri pole olemas! Isegi väljaspool oma kodumaad sündinud kolmanda põlve venelane, kes vene keelt ei räägi, rebib teid selle eest tükkideks.

Miks siis oleme nõus arvama, et me pole midagi väärt?

Kes on seda meisse sisendanud?

Võib-olla need, kelle eest põgenesid meie esivanemad?

Või on need need inimesed, kes võtsid ja võtavad endiselt vastu otsuseid vepsa külade perspektiivitusest?

Need inimesed, kes isikliku rikastumise nimel veavad välja ja müüvad maha meie metsad ja kivimid?

Need on need inimesed, kes räägivad meile, et pole vahet, mis keeles saada haridust. Aga kui see on tõepoolest nii, siis mispärast kellelgi meist ei ole vepsakeelset haridust?

Rahvustunne on iga inimese vaimne tuum.

Seda tunnet ignoreerides loobume me olemast inimesed.

Sest loobudes oma rahvuslikust identiteedist ei koge me enam inimtunnete kogu gammat.

Võimalik, et keegi meie hulgast mõtleb, et tehnilises plaanis inimkond võidab oma tunnetest loobudes. Me ehitame koos teid, naftajuhtmeid, lendame Marsile.

Kas me oleme õnnelikud? Me oleme vajalikud riigile, meid armastavad inimesed, kelle seas me elame?

Või tunneme end orbudena? Üksindus, kadu, kodutus, oma tühisuse tunnetamine?

Ma pöördun nüüd nende poole, kes mäletab, et ta on vepslane.

Viimase kümnekonna (kõigest kümnekonna) aasta jooksul oleme me läinud laiali eri suundadesse. Meie rahvast pole saanud lihtsal etnos, ta on lagunenud üksikuteks inimesteks.

Kuid igaüks meist on vepsa kultuuri kuuludes pusletükk tervikpildist.

Neil, kes räägivad meile, et vepsa kultuuri pole olemas, puudub oma kultuur.

Nõustudes sellega ei kaota me mitte ainult omaenda au, vaid nõustume ka oma esivanemate elu kasutusega.

Komi ajakirjaniku küsimusele vastasin ma, et võib-olla hävitati nende hirmsate aastate jooksul parem osa rahvast. Suur osa silmapaistvatest inimestest hävitati Nõukogude Liidu ajal. Ja me saame sellest teada siis, kui pääseme ligi KGB, FSB arhiividele. Kuid. Me oleme üks rahvas, milles iga inimene on hindamatu. Igaüks meist, teab ta seda või mitte, on euroopaliku Põhjala iidseima kultuuri kandja.

Ühinedes saame tagasi jõu, mis oli meie esivanematel.

Meile näib, et meie ajaloole on pandud punkt. Kuid kes selle punkti pani? Me ise?

Selle asemel, et jälgida impeeriumi kokkuvarisemist, võime me, olles jõudnud punktini, panna koma.

Meil peab jälle olema oma riik!

Riik, mis kaitseb kultuuri, keelt ja iga vepsa inimest.

Alguses

Kõige raskem on ujuda vastu omaenda vere voolu.

Stanislav Lec

ÜKSINDUS – SEE ON hirm. Abitus, valu, lootus, tühjus. Aga ainult alguses. Hiljem – on see vabadus. Üksindus – see on kaitse.

Ma sündisin ahervares. Maailma suurimas riigis. Ma sündisin pärast katastroofi. Kuid sellest ei räägi keegi.

Ma nägin maad pärast tulekahju. Polnud midagi, mis oleks terveks jäänud. Ma kõndisin mööda tuleaset, sonkides põlenud rusudes. Mõnikord õnnestus mul leida kadunud maailma tüki-kesi. Näe, tikand. Kas see on tükk käterätist või särgist? Näe, sõna. Sa võid sellega mõttes mängida. Kuidas ta kõlas, kuidas käändus, muutus, kui oli elus?

Ma püüan oma leide kokku seada, üksteise külge kinnitada. Äkki ärkavad nad ellu? Siis tõmbavad nad mind oma maailma. Ma astun kusagile sisse ja satun koju.

Ma tahan koju. Ma tahan väga koju! Päästke mind siit ära!

Võib-olla olen ma ainsana siia sattunud? Seal aga jätkub elu? Kõik läheb oma rada? Ei saanud ju kõik niisama kaduda! Kusagil on kõik see olemas!

Peab olema võluuks. Kusagil peab olema võluukse võti, mis viib koju!

Ma olen väsinud. Ma tahan koju.

Kogu elu sumpan ma otsingutes.

Mõnikord kohtan ma samasuguseid kui ma ise. Kes samuti tuhnivad maapinnas, tuhas. Mõned neist jagavad oma leide kergesti. Jutustavad endast, sellest, mis on olnud.

- Hea, et see sulle vajalik on. Võta! Mulle pole seda rohkem vaja.

Teised korjavad ahnelt ise. Loovad leidudest oma elu. Elavad otse sealsamas, ahervaremes. Nad on peaaegu rahul. Nad hirmutavad mind.

Palju on selliseid, kes koguvad ise ja varastavad teistelt. Pärast müüvad maha. Kõike seda ostetakse hästi. Selliste eest tuleb põgeneda!

Ma olen vaba.

Kuid terves maailmas, kõige suuremas riigis pole mul kuhugi põgeneda. Ja ma otsin edasi – elavat, tõelist.

*

- Vanaema, kuidas on „hiir“ vepsa keeles?

- *Hir’.*

- Aga „rott“?

- *Krot.**

- *Krot?* Aga kuidas on „mutt“?

- *Muga om.***

- Mis tähendab „*muga om*“? Peab olema sõna!

- Pole mingit sõna!

- Teeme uuesti! „Hiir“!

- *Hir’.*

- „Rott“!

- *Krot.*

- „Mutt“!

- *Muga om.* Jäta järele!

* *Kpom* – mutt (vene k.); kõik joonealused tõlked ja kommentaarid tõlkijalt.

** Niimoodi on. (vepsa k.)

- Mis mõttes „jätta järele“?! Mutt ja rott on erinevad loomad. Neid ei saa nimetada sama sõnaga!

- Mis vahet seal on, kuidas neid nimetatakse! Milleks sulle see vepsa keel?!

- See on meie keel!

- Pole seda kellelegi vaja!

*

Lapsena sain ma teada, et naaberkülas Vehkojal elab vanem eideke, kes on *noid*. Ta ravib, nõiub.

Ma põlesin soovist temaga tuttavaks saada.

- Ta ei hakka sinuga rääkima! – ütlesid mulle sugulased.

- Miks?

- Ta räägib ainult vepsa keeles. „Kui keegi tahab mulle midagi öelda, las räägib minu keeles“.

*

Meie, minu põlvkond – me oleme vepsa lapselapsed. Vanaemad on külades, vanemad linnades. Me sõidame igal suvel maale.

Istud maja juures akna all ja kuulad, kuidas vanaema ja ta õde vepsa keeles räägivad. Kõik on nagu arusaadav. Aga ise rääkida ei oska. Sõnad valguvad laiali, fraasid sulavad ära.

Lähed sisse, nad mõlemad jäävad wait. Ja hakkavad rääkima vene keeles. Kui ütled midagi vepsa keeles, hakkavad naerma.

- Mis siin naljakat on?

- Milleks sulle see? Seda keelt pole kellelegi vaja. Sul pole vaja seda osata.

*

Mu vanaema nõbu sündis linnas. Seal ka suri. 89-aastaselt. Ma peaaegu ei tundnudki teda. Kuid me sõitsime ta matustele.

Võõrad näod. Mitte meie omad.

Vanaema kummardub ta kohale. Räägib talle kaua endast.
Küsib midagi. Sosistab peaaegu et kõrva.

Kõik jäävad vait.

Kõlab vepsa keel.

*

- Ema, kas vepslased on venestunud soomlased?

- Ei. See on teine rahvas.

- Vana rahvas?

- Jah.

- Ja keel on vana?

- Jah, keel on samuti vana.

- Kõik on selge. Varem rääkisid kõik vanas keeles, nüüd aga uues. Vene keeles.

*

Mu vanemad on põhjavepslased. Isa sündis Kaskezojal, ema Šoutjärvel. Mõlemad veetsid lapsepõlve Šoutjärvel. Mingil ajal õppisid lausa ühes klassis.

Kõik mu esivanemad on maetud Vepsa valla territooriumile.

Peale oma ülikooliõpinguid sõitsid vanemad Murmanski oblastisse. Seal sündisin mina. Keegi sünnib vette. Keegi ämma-
emanda käte vahele. Mina langesin sündides küsimuste sisse. Perekonna, sugulaste, oma rahva lahendamata küsimused. See on nagu veeta basseini, mis on täis plastmasspalle. Minu puhul oli see plastmassimeri. Pole valus. Kuid on raske ja arusaamatu. Saab vaid lamada. Jalgadele tõusta ei õnnestu. Kõik on teistpidi pööratud. Keegi midagi ei tea ja ei saa aru. Kus on algus, kus lõpp, kus on tipp, kus põhi. Mis on hea, ja mis on halb. Vastuseid ei olnud. Toimuval ei olnud mingit mõtet. Vahest kõige piinavam oli küsimus, kas mulle lähedaste inimeste elul on mõte? Kas ma olen ainus, kes millestki aru ei saa? Või valetavad kõik?

Ilmselt on toimuval mõte. Iga inimene elab kõigest aru saades. Toimub midagi olulist. Kõik teavad, mis toimub. Üksnes mina ei tea.

*

Mu isa sündis dokumentide järgi 1945. aastal.

Ta ema suri, kui ta oli kuueaastane.

Ta mäletas teda hästi. Rääkis temast kogu aeg. Veel rääkis ta näljast. Oma sõnade kohaselt pidi ta veel siis, kui ema elus oli, sageli seisma leivajärjekorras. Lapse unistus sel ajal oli saada leib, mis koosnes kahest osast. Väiksem osa lubati lapsel ära süüa. Suurem osa tuli tuua koju.

Kui ema suri, võttis ta oma peresse ema noorem õde – tädi Valja. Tal oli kolm oma last. Ning tuli võtta veel kolm õelast – vanemate õdede pojad.

Vanem õde Zoja töötas poes müüjana. Kontrollimise käigus avastati kaupluses puudujääk. Kõik töötajad saadeti kümneks aastaks vangi. Ta poeg jäi tädi Valja peresse.

Teine õde Lena suri sõja ajal abordi tegemise tagajärjel. Ta poeg jäi tädi Valja peresse.

Kolmas õde Klavdija suri tuberkuloosi. Ta poeg, minu isa, jäi tädi Valja peresse.

Ja oma kolm last.

Siis elasid kõik vaeselt. Nende aastate grupifotodel on räbalatesse rietatud kõhnad lapsed.

Toonase elu mälestusena oli meil Apatitõ linnas söögilaua kohale riputatud baranka ning selles tükike suhkrut. Möödunud sajandi keskpaigas joodi paljudes vepsa kodudes teed vaid suhkrut vaadates. Tundus, et nii on magusam.

Mu ema sündis dokumentide järgi 1946. aastal.

Tema vanaisa Jefimi, Šokšu küla vanema, tegi punavõim kulakuks. Teisisõnu, võttis ära kõik, mis suurel Nikonovide perel oli (kolmekordne puumaja, tall, sepikoda...).

Kas sellepärast, et ema isa oskaks kõike oma kätega teha (ehitas ise maja, tegi süüa – küpsetas kalitkasid* ja kürsasid**, valmistas kogu perele nahkjalatseid, ning lisaks kõigele oli vepsa koori juht), või mingil muul põhjusel, kuid ema lapsepõlve ajast nälga ei mäleta. Ometigi leian ma ta kõigilt Šoutjärve lastest tehtud fotodelt kergesti üles vaid seepärast, et ta istus alati esimeses reas keskel. Ta oli kõige kõhnem ja väiksem.

*

- Ma õpin hästi. Kas sa õppisid ka hästi?

- Ei. Halvasti.

- Sul on kõrgharidus. Kuidas said sa koolis halvasti õppida?

- Kui ma kooli läksin, siis ma vene keelt ei osanud. Õpetajad olid venelased. Pidasid meid debiilikuteks. Igas klassis istusime kaks aastat. Paljud poisid läksid sõjaväkke algkooli lõpetamata.

- Tuleb välja, et ma olen esimene põlvkond, kes räägib vene keelt sünnist saati.

*

Apatitõ, linn kuhu mu vanemad läksid, on minust viis aastat vanem.

Sel ajal oli ta täis samasuguseid noori perekondi kogu Nõukogude Liidust. Kõik nad rääkisid loomulikult vene keeles.

Suveks sõitsime me Šoutjärvele. Noori peresid oli seal vähe, vanu inimesi aga palju. Kõik nad rääkisid vepsa keeles.

Mulle tundub ikka veel, et kõik vanainimesed oskavad vepsa keelt. Kui ta räägib vene keeles, siis ta teeskleb.

*

Olen koos vanematega Leningradis külas oma isa nōol. Täiskasvanud mängivad mängu „Tuleta meelde vepsakeelne sõna“. Tuleb nimetada sõna, mida teised ei tea.

* Karjala piruka laadsed vepsa traditsioonilised küpsetised.

** Õhukesed, harilikult kaerajahust pannkoogid.

Finaalis on mu ema ja onu Ženja. Välja langenud mängijad on jagunenud kahte kaasaelajate leeri.

- *Lüps' ragend.**

Ummikseis. Vaikus.

- *Mi nece om?***

- Anna alla!

Seda sõna ei mäleta keegi.

- Lüpsik.

- Õige! Ma olen ära unustanud! – ema tunneb meelehärmi.

Aitäh onu Ženjale, kes kasvas üles Metsantaga külas, kus kõik mehed oskasid ehitada ahjusid.

See sõna on minu mälestus temast.

*

Mulle meeldis vaadata perealbumeid.

Šoutjärvel vanaema, ema ema juures oli neid mitu tükki.

Paljusid oma kaugeid sugulasi teadsin ma vaid fotode järgi.

Käies külas oma Apatitõ sõbrannadel, vaatasin ma meelsasti nende perekonnaalbumeid.

Ma panin tähele, et Karjala pärastsõjaaegsetel fotodel on inimesed, eriti lapsed riides palju kehvemini kui fotodel inimestest, kes saabusid Murmanski oblastisse teistest regioonidest.

Ma palusin kõigil oma sõbrannadel näidata nende perekonnaalbumit. Ma võrdlesin nende fotosid meie omadega.

Teiste fotodel olid tavalised lapsed, esimesest klassist koolivormi riietatud, kõigil kingad jalas. Punutud patsid, lehvid.

Meie omad olid aga riietatud räbalatesse.

Ma püüdsin seda seletada isegi sellega, et me oleme mahajäänud rahvas, kes ei oska kenasti riietuda.

* Lüpsik. (vepsa k.)

** Mis see on? (vepsa k.)

*

- Ema, miks sa Karjalast ära läksid?
 - Õppima.
 - Noh, õppisid. Miks sa koju tagasi ei läinud?
 - Mitte keegi ei läinud tagasi.
 - Mulle ei loe teised. Ma tahan teada, miks SINA tagasi ei läinud?
 - Miks sa seda teadma pead?!
 - Ma pean teadma, miks mu elus on kõik niimoodi, aga mitte kuidagi teisiti. Kui sa oleksid tagasi läinud, oleks ma sündinud kodumaal, oskaksin oma keelt. Mu elus oleks paljud asjad teisiti.
 - Su elus poleks olnud midagi head! Sa ei suudaks mind austada.
 - Miks sa niimoodi räägid?
 - Esiteks, meid ei võetud kodus tööle.
 - Seda ma ei usu!
 - Ma räägin sulle, et ei võetud. Ja teiseks, me ei tahtnud olla vepslased. Vepslasi ei austata.
 - Kas meile on vaja kellegi austust?
 - Vepslane olla on häbi.
 - Minu arvates on häbi mitte olla vepslane.

*

Meie pere elu polnud üldsegi halb. Mu vanematel oli selleks ajaks kõrgharidus, hea töö. Meil oli oma korter, mul oli alati oma tuba. Linn kasvas kiiresti. Meie perekonnal oli palju sõpru. Mul oli tavaline nõukogude lapsepõlv. Igal suvel sõitsime me kusagile lõunasse. Must meri, Ukraina, Kaukaasia, Aasovi meri. Kaheks- kolmeks nädalaks. Kuid kogu ülejäänud aja maist septembrini, aga mõnikord ka vaheajad aasta sees veetsin ma Šoutjärvel.

Põhimõtteliselt elasime me nagu kõik Nõukogude Liidus.

Kuid me elasime kogu aeg „kohvrite otsas“.

Me teadsime, et „pärast me läheme Karjalasse tagasi“.

Vanemad kogusid raha korteri ostmiseks Petroskois.
Šoutjärvel tegelesime kogu suve maja remontimise, aiamaaga.
Nagu kõik inimesed külas.
Ning lõppematud jutud Karjalast.
Nad rääkisid kogu aeg Karjalast.

*

Lapsena kartsin ma väga koeri.
Ükskord rääkis ema, et välismaal ei ole hulkuvaid koeri.
Kõikidel koertel on peremehed. Üksi mööda tänavaid nad ei jookse.
- Aga miks Nõukogude Liidus koerad mööda tänavaid jooksevad?
- Meil on suur maa. Väikses riigis on kergem korda hoida.
- Milleks siis on vaja suurt maad? Selle peab jaotama väikes-
teks ning korra majja saama.
- Seda ei taha keegi.
- Keegi ei taha elada keset korda?

*

Suvel käisime me sageli Šoutjärvelt jalgsi Metsantaga külla isa sugulaste juurde. Tee läbi metsa oli umbes viis kilomeetrit pikk.
Varem oli see olnud suur küla. Isegi veel pärast sõda oli seal olnud oma kool. Räägiti, et kunagi talvel sõid hundid Metsantaga metsas ära noore naisõpetaja. Järele jäid vaid ta saabastes jalad.
Minu lapsepõlve ajal oli Metsantagas mitu maja, kuhu suveks saabusid sealtkandist ära sõitnud inimesed.
Kuid oli üks inimene, kes Metsantagas ei elanud, kuid kellest kõik teadsid. Erak.
Ta elas metsas. Ei suhelnud kellegagi. Mõnikord nägid teda kala- ja jahimehed. Oli hirmus kuulata lugusid sellest, et ta elavat mingisuguses muldonnis ning söövat marju ja seeni.